

קונטרס הואיל יהושע

סימן ש"ה

בענין סיבת השואה

באיש שכפר בתורה שבעל פה במחשבתו ודבריו שנראו לו והלך אחר דעתו הקלה וכו', אצל בני התועים האלה ובני צניהם שהדיחו אותם אבותם, ונולדו בין הקראים וגדלו אותם על דעתם, הרי הוא כתינוק שנשצה צניהם וגדלוהו, ואינו זריו לאחיו בדרכי המצות, שהרי הוא כאנוס אעפ"י ששמע אח"כ שהוא יהודי, וראה היהודים ודחם, הרי הוא כאנוס, שהרי גדלוהו על טעותם, כך אלו שאמרנו האוחזים בדרכי אבותם הקראים שטעו. לפיכך ראוי להחזירן בתשובה, ולמשכם בדברי שלום עד שיחזרו לאיתן התורה, עכ"ל הרמב"ם. ורובם מהחפשים ציוראפ נכללו בכלל זה. ועי' בחזו"א יו"ד בסוף סימן ב' אחר שהביא רמב"ם זה הוסיף וז"ל, ומצוין לנו להחיותו ואף לחלל עליו את השבת בשביל הלכותו, ובהג"מ פ"ו מהלכות דעות כתב דאין רשאין לשנאותו, אלא אחר שאינו מקבל תוכחה. ובסוף ספר אהבת חסד [מבעל הח"ח] כתב בשם הגר"י מולין דמלוא לאהוב את הרשעים מהאי טעמא, והביא קן מחשבות מהר"ם מלוצלין כי אצלנו הוא קודם תוכחה, שאין לנו יודעין להוכיח, ודינן להו כאנוסין וכו', עכ"ל. ועי' שם לעיל בחזו"א סוף אות ט"ז וז"ל, ואין דין מורידין אלא בזמן שהשגחתו יתב' גלוי' כמו בזמן שהיו ניסים מצויין ומשמש צבת קול, ולדיקי הדור תחת השגחה פרטית הנראית לעין כל, והכופרין אז הוא בגילוי' מיוחדות בהטיית היצר לתאוות והפקירות, ואז הי' ציבור רשעים גדרו של עולם, שהכל ידעו כי הדחת הדור מביא פורעניות לעולם, ומביא דבר וחצב ורעב בעולם, אצל בזמן ההעלם, שנכרתה האמונה מן דלת העם, אין במעשה הורדה גדר הפרצה, אלא הוספת הפרצה שהי' צעיניהם כמעשה השחתה ואלמות ח"ו. וכיון שכל עצמינו לחקן, אין הדין נוהג בשעה שאין בו חיקון, ועלינו להחזירם בעצמותם האלה, ולהעמידם בקרן אורה, במה שדינו מגעת, עכ"ל החזו"א. [ובכלל דדיני מומר ראיתי שם בחזו"א לעיל בסוף אות ט"ז דהמחלל שבת בפרהסיא אי שגג במיתה או בכרת אינו נעשה מומר לכה"ת, כיון שיש כאן שגגה, ע"ש. ועי' שם באות י"ח דאינו מאמין בדברי רז"ל שהזכיר הרשב"א, היינו שאינו מאמין בחיים של הישראלי הקצועים ע"פ חז"ל ע"פ התורה והמצוה, ובכלל כפירה זו כפירה בתורה, ואינו ענין לכותים שהיו מדקדקים לשמור את הכתוב, ע"ש]. מכל זה מוכח דאי אפשר לדון רוב כלל ישראל כמומרים ודינם במורידין ולא מעלין. וכש"כ

בקי"ץ שנת תשנ"ה באסיפת התעוררות לבני ישיבה דרש רב אחד, והזכיר המדרש רבה בפרשת ראה אנכי פרשה ד' פיסקא ג', אמר רבי אלעזר משאמר הקב"ה הדבר הזה בסיני באותה שעה מפי עליון לא תנא הרעות והטוב, אלא מאליה הרעה באה על עושה הרעה, והטובה באה על עושה הטובה וכו'. והזכיר הגמ' בכתובות דף ל' ע"א, תני רבי חייה, מיום שחרב בית המקדש אעפ"י שצטלו סנהדרין, ארבעה מיתות לא צטלו וכו', מי שנתחייב סקילה או נופל מן הגג או חי' דורסתו, ומי שנתחייב שריפה או נופל בדליקה או נחש מכישו, ומי שנתחייב בהריגה או נמסר למלכות. ופירש"י והן מחזין ראשו בסיף וכו'. והמשיך שדור החורבן והשואה הי' אשמים בעצמם בחורבנם, דלא עבד הקב"ה דינא בלא דינא, ופועל אדם ישלם לו, ובאורח איש תמלאנו, והגיע עליהם במשפט במידת הדין עונשם בשלימות. דרוב היהודים צאייראפע היו חפשים ומינים ואפיקורסים, ודינם דמורידין ולא מעלין, והחרדים שומרי תורה ומצות הלכו ונתמעטו, דנתפסו ברצון ושללא ברצון בחטא ההשכלה וריפורם, והסיכוי הי' כי במשך חמשים שנה לא ימלא אף אחד שומר תורה ומצות כדעתי, ולפיכך מחו כולם, החפשים בעונם והנדיקים מחו מטעם ימות זכאי ולא חייב, כדין סורר ומורה, והאריך באופן זה. ובשמעי זאת רעדה אחזתני ונפשי גחלים תלהט, וקנא קנאתי על אתר לכבוד הנדיקים הרבנים והח"ח והגדולים די בכל אתר ואתר, ובני תורה בכל פלך ופלך, וסחם "שוהל יודין" מאמינים בתורה שומרי תורה ומצות, ונשיהם וצניהם וצנותיהם, ומליוני קטנים שלא טעמו טעם חטא מעולם שנהרגו ושנשחטו ונשרפו בעינים קשים, ואסור לומר עליהם שנהרגו מטעם דימות זכאי ולא חייב, ולא ינחא למאריהו למימר הכי, [ועי' בסנהדרין דף קי"ג ע"א].

ובזה שאמר הרב הנ"ל דרוב היהודים צאיירופא היו חפשים ומינים ואפיקורסים ודינם במורידין ולא מעלין, והנראה דאינו כן, דרובם הם ממשפחות שפרקו עול מצוות מכמה דורות לפני כן, ואינם בכלל מינים ואפיקורסים דמורידין ולא מעלין. ועי' ברמב"ם צפ"ג מהלכות ממרים ה"ב וז"ל, מאחר שנתפרסם שהוא כופר בתורה שבעל פה מורידין אותו ולא מעלין והרי הוא כשאר כל האפיקורסין, והאומרים אין תורה מן השמים, והמוסרין והמומרים, שכל אלו אינם בכלל ישראל וכו' במה דברים אמורים

בני ישראל החרדים לדברי ה' ומסרו נפשם על כל קולו של יו"ד לא נהרגו בשביל חטאם ח"ו.

ואמרתי אך זה חלי ואשאנו, דהוא מעשה צודד ואין להשים לב על זה, אמנם אחר כמה שנים ממעשה זו פגשתי ידידי מנוער הרה"ג ... שליט"א, באמת נדיק תמים מנהל בישיבה מחוץ לעיר, ובתלמוד תורה וישיבה קטנה יותר מחמש מאות תלמידים, וסיפר שהוא לוקח הישיבה קטנה שלו בכל שנה ושנה ל'וואשינגטון' כדי לבקר בה'האלאקאסט מוזעאום', ואמר לי שפעם שאל אותו תלמיד אחד למה אירע זאת לעם ישראל, ולמה לא הציל אותם השי"ת. והשיב לו כי דורם ברובם לא שמרו תורה ומצוות על כן הגיע עליהם מה שכתוב בתוכחה בפרשת בחוקותי, וכי תבוא. והתפאר דבדרך זה הוא מחזיק האמונה בתורתנו, והסתמך על דברי רב הנ"ל. והוכחתי לו על פניו כי אינו כן, ואסור לאמרו כנ"ל, וכי מפני שהוא יליד אמריקא ולא יודע כלל מה שהי' באייראפע אומר כן. וכתבתי לו מכתב ארוך לבאר לו מה שהי' באמת באייראפע, והאריך בן תורה נריך להבין ולהשכיל על השואה, אע"ג דאינו מובן בשכלנו. הנה הדור הקודם אשר זוכרים מה שהי' קודם המלחמה, ואשר יש להם ידיעה ברורה במהלך הדברים, בפרט מאריך פולין ורוסיה הולכין ונתמעטים, ויש סכנה גדולה לדור הבא מתוך אי ידיעתם יאמרו כי מסתמא הגיע עליהם במשפט במידת הדין עונשם בשלימות, ולכן אזור מתני לעת הגבורות, ואנא בקולמסי ולהוציא מדעת הרב הנ"ל, ולהציל דור הבא שלא ילכו אחרינו כמקל הזה של סומא, [כלשון הירושלמי תרומות פ"ה ה"א], ולהגן על כבוד ישראל הקדושים, אנא חוץ מגדרי לבאר דאין דור החורבן אשמים במה שהגיע להם, אף שלא הגעתי למדה זו להיות מורה לרבים, וכל דברי אמורים רק בדרך משא ומתן [כלשון הירושלמי צפ"ד דכלאים ה"ב אמר רבי אבהו כל אילין מיליא לענין משא ומתן הן להורות אסור להורות ע"ש], מ"מ עזר במילין לא אוכל, בראותי חרפת הקדושים והנדיקים, והחרישו ממני ואדברה, ויעזור עלי מה.

הגה הדור קודם זמן המלחמה הראשונה הי' דור זכאי, ושמעתי מאדוני אבי כי בקראקא היו יכולים לאכול אכל כל אחד ואחד, השטיבלעך והקליון הי' מלאים כל היום בלומדי תורה, בחורים ואזכרים וסתם בעלי בתים, וגם אלו שעסקו במסחר וטורודים על המח" ועל הכלכלה, מ"מ כלילה הי' באים לבית המדרש. וכן הי' בשאר ערי גאליציע ופולין, וכן ברוסיה, אע"ג דסבלו שם מאד משלטון ה'צארים' בכל יום ויום גזירות חדשות, נגד החדרים נגד הלבוש המסורתי, ועל כולם על פרנסת בני ישראל, מ"מ בני ישראל בדרך כלל אחזו בידישקייט במסירות נפש, והשלטון הרוחני הי' ביד גדולי תורה, וכל אחד הי' נוסע לעתים לבדו המיוחד, וכן נתגדל דור כולו זכאי אע"ג דהי' גם נושאים אמנם מעט מאוד.

אמנם כל זה נשתנה מאד אחר מלחמה הראשונה, דירד היודישקייט מאד בכל מדינות ההם, כי הדור הצעיר חסר להם חינוך ד' שנים האלו שהי' שעת מלחמה ועוד ב' שנים אחר המלחמה שהי' רעוואלוציעס, וינא מה שינא ר"ל ואונס

רחמנא פטרי'. ולא עוד אלא גם האזכרים המצוגרים ג"כ נפלו ממדריגתם, ע"י הגיוס לצבא הפולני, ונחקו למשך ד' שנים מיהדותם, ושבו לביתם אחר כלות המלחמה קצוטי בגדים ומגולחי פנים. לימוד התורה כמעט שבת בשנות המחסור והרעב, והגלויות והפרעות, תקופה זו גרמה להרס רוחני נורא. [ועי' בחור"א טהרות בהקדמה לסימן ז' דמסכת כלים, דכתב בע"ה יוס' א' ט"ו תמוז העת"ר שנת מלחמה על פני כל הארץ אשר עשו ממלכת אשכנז אוסטריא את ממלכת רוסיה אנגליא נרפת, וחרבו עירות ונהרסו מדינות במושב בני ישראל, ורצוצות מבני ישראל גלו בלי משען ומשענה, ונערי בני יהודה נפלו חללים על שדה קרב מזה ומזה, ומעטו בתי מדרש לתורה באין תומך ומחזיק, והמהומה רבה בקרב כל ישראל, סטויפני שנשרפה כמעט כל העיר ביום ב' כ"ה סיון וכל יושבי' בלחץ ובדחק באין בית לגור ואין מקום ללון].

וגם אחר המלחמה כשהגיעו הפולנים לחירותם המדינית ונעשו השליטים בארץ, והם היו כולם שונאי ישראל מקרב העם, וגם הצבא הפולני עצמו עשו פוגרומים נוראים ואכזרים, ומנאו להם תענוג בתלישת זקנם של היהודים לחלוש הזקן עם הצער יחד, ובכל מקום ומקום נשפך דם יהודי כמים, והי' נמשך זמן תורה וצוהו בעולם היהודי עד שנת תר"פ. חבל שנשכח מדורינו כל הצרות והתלאות שעברו על אחינו בני ישראל בימים ההם, כי הצרות האחרונות בזמן מלחמת עולם השני' שהי' גדול פי כמה מן הקודמות בזמן מלחמת העולם הא', משכחת צרות הראשונות. אבל למעשה היינו בזמן ההוא לעג וקלס בגוים, ועיקר הרדיפות הי' נגד יהודים מסורתיים שומרי תורה ומצוות, מעוטרים בזקן ובפאות, וזה הגדיל הנסיון אל המתרשלים, כי הי' קשה מאוד באותו זמן להיות יהודי מסורתי. ומנא כי שש שנים נשתבשו כל ארחות חיי התורה, דנהרסו הקהלות, חרבו בתי כנסיות ומדרשות, פסקו ישיבות ותלמודי תורה, ובטלו תשכ"ר. ומלצד הרדיפות וההריגות, בזמן כיבוש הגרמנים בפולין, ראו הגרמנים לאכוף על יהודי פולין תרבות גרמניא צ'וואנגס שולע" וכדומה, לחסל לגמרי כל החדרים והתלמודי תורה, ולהקים עבור ילדי ישראל "בתי ספר יהודיים גרמנים" צרות חוק לימודי טובה, ולקחו לעזריהם המשכילים והרפורמים, והיתה עת צרה ליעקב בין בגשמיות ובין ברוחניות. ומלצד כל זה מצב הפרנסה של יהודים שומרי תורה ומצוות הי' איום ונורא, זעקת רעב ושבר נשמע מכל יהודי פולין, מתמוגג צדמעותיו ומצפה לשולחן אחרים, וטובע בים צרה.

אבל למרות כל זה ידוע כי בין שני המלחמות דהיינו משנת תרפ"ג עד שנת ת"ש הי' יודישקייט בארץ פולין מתחזק והולך וגדל ע"י ישיבות ובית יעקב וחסרות הנדיקים, ובתי החסידים היו מתרבים, כמו כאן באמריקא ב"ה אחר מלחמת עולם השני' ובא"י, למרות שהנסיונות מהפרנסה ורשעת הגוים הי' שם גדולים מאוד לאין ערוך, אעפ"כ התחזקו והרביצו תורה ויראת שמים, כגון יותר מחמישים סניפי ישיבת באבוב שנתיסדה בערי גאליציה המערבית, אחר מלחמת עולם הראשונה. וכן נתייסקו מ"ג ישיבות ראדאמסק בכל ערי פולין וגאליציה בשם

כח תורה, ע"י אדמו"ר האחרון לבית ראדאמסק הי"ד. וכן נתייחדו חדרי יסודי התורה בכל רחבי פולין, בכל עיר ופולין, וכן נתייחדו ששים בתי ספר בשם בית יעקב ע"י חניכי הסעמינאר בית יעקב דקראקא. ישיבת חכמי לובלין נתייחדה בשנת תרפ"ד בהנחת אבן פינה בהשתתפות רבבות אלפי ישראל וגדוליהם בראש, ופתחה דלתותי בשנת תר"ס, וחלק ממטרתה היתה לגדל ולחנך רבנים גדולים אשר ישמשו בתורת רבנים ודיינים בכל ערי פולין. ובשנה קודם המלחמה נלמחו ישיבות מכינות לשיבת חכמי לובלין. ושמעתי מש"צ הגה"צ ר' יודעלע מדזיקוב זצוק"ל, כי מאד נתעלה כבוד התורה בכלל בכל מדינת פולין ע"י ישיבה זו. וסיפר לי הגר"ד סאלאווייטשיק מבאסטאן כי ה"י גר בווארשא, ומאד נתפעל מריבוי לימוד התורה בשטיבלעך שם. וידוע שנתגדלה מאוד חסידות גור ובעלז, וכהנה וכהנה ה"י יודישקייט מתחזקת אחר מלחמת עולם הראשונה. ובצחירות עיריות היתה מפלגת החרדים עולה ומתחזקת ברוב עיריות פולין בכל שנה ושנה. ואף שהנחשלים נעשו חפשים לגמרי כמו כאן באמריקא, הלא אין לנו ערבות לחפשים. ונשארו החרדים צפולין במסירת נפש, ולא נסעו למדינות אמעריקע, ואע"ג דשנאת הגוים ליהודים היתה גדולה מאוד וסבלו מזה הרבה, כגון צפרנסקא וכדומה, ונפשו' סכנת פוגרמים, מ"מ נשארו החרדים צפולין בחירוף נפשם בשביל חינוך הבנים, כדאיחא באור החיים הקדוש פרשת ויגש קפ' מ"ו פסוק ל' וז"ל, ודבר ידוע הוא כי הנדיקים יותר יחפזו בהעדר הבן בהיותו בן מביש, עכ"ל. ונמצא הירא את דבר ה' ונשארו צפולין נהרג ונאסף בשואה, ואשר לא שם לב לדבר ה' בחינוך הבנים, ויעוצו את ארץ פולין ונסעו לאמריקא ניצלו. וגם להזכיר אחינו בני ישראל החרדים שנשארו בארץ רוסיא תחת ממשלת ה'קאמוניסטן, ובמיוחד חסידי חצ"ד אשר מסרו נפשם ממש לענין שמירת המצוות, חדרים במרתף בית, מקוה, מילה, אשר ה"י כרוך ממש בסכנת חיים, ולהשתלח למאסר לסיכור על עשרות שנים, ומסרו נפשם על שמירת שבת וחמץ בפסח.

ובן ה"י בארץ ליטא, דקודם המלחמה הראשונה ה"י כל בניך לימודי השם, למרות זמנים קשים, כמו שכחוב בס' אגרות ר' חיים עוזר סימן נ', וז"ל, לימוד תינוקות של בית רבן ה"י לקנין כללי, החדרים, בתי כנסיות, ובתי מדרשות ה"י מלאים מן אל זן, וכל בניך לימודי ה', ומהם נתחנכו התלמידים לשיבות הגדולות אשר מאתן יוצאה תורה והוראה בכל תפוצות הגולה. וגם כשצאו ימי ההשכלה, הטמיעה וההצוללות, וכשגזרה המלכות גזירה וגדרה בגזית את החדרים והישיבות, כל אלה לא יכלו לשום מעצור ולכלוא את הרוח היוצא מגידולי הטהרה על שדמות ליטא וכו', עכ"ל. אומנם נשתנה הדבר עם המלחמה, כמו שכתב שם להלן, וז"ל, אולם אשר לא פללנו לראות ראינו מהפכה גדולה נהיתה במשך זמן קצר. הנה באו ימי המלחמה הנוראים, נתבלבל העולם כולו, התחילו הגירוסים, הטלטולים והגזירות באומות וליטא, הישיבות הגדולות יצאו משם, ואחריהם בא ימי כיבוש הגרמני, עם כל תוצאותיו ותולדותיו, השתוממתי לראות בשווי לליטא כי לקחה בכפלים, נהרסו יסודותיה הגשמיים והרוחניים, וחורבן הרוחני עוד גדול מחורבן הגשמי, וכל מה שמקודש ביותר חרב

אמונה נכנס לתוקפו חוק חדש של "בתי ספר חובה", אשר על פיו כל הילדים מגיל שבע עד ארבע עשרה חייבים ללמוד עוררין לבקר בבתי ספר מורשים, וחוק זה כלל גם התלמודי תורה והחדרים ומייצגם ברשיון ופיקוח ומורים ללימודים כלליים, אשר באופן טבעי גרמו להגדלת ההוצאות, וכל זה העמיד בסכנה ביותר גדולה את קיום החדרים ותלמודי התורה. ונקראה ועידה גדולה בוויילנא אודות החינוך, אשר בה נוסד ועד החינוך "חורב" שמשך הזמן הקצר של קיומו השפיע הרבה ביצירת בתי ספר מורשים. וכן יסדו את בתי חינוך לבנות בשם בית יעקב, במסורת האצות והאמהות, להניל בנות ישראל שלא ילכדו במצודת הכפירה וההצוללות על ידי בתי ספר של גוים וחילונים שונים, ומעט מעט חזרה תורה לארץ ליטא. וכאז שם הגרמני"ע צסימן קל"ב, דמספר התלמידים לכל הישיבות הגדולות והקטנות מגיע לה' אלפים בן ירבו, ע"ש. למרות שלא היו להם להחזיק הישיבות כלפנים, דקודם המלחמה ה"י הספקותם על ידי בני ישראל הנגידים בארץ רוסיא הגדולה, ולרגל המלחמה והירוס היסודות האיקונומיע במלכות הסובייטית נסתם מקור זה, ואף דהרוב בארץ ליטא לא הגיעו לדרגה ציודישקייט כמו ימות קדם, הלא המה תוצאות המלחמה הנוראה ההיא, ואין אפשר להאשים הדור ההוא בכלי' שחלק גדול מכלל ישראל לא שמרו מצוות ה'. ונראה דנכלל בטענת אליהו הנביא, ואתה הסיבות את לבם אחורנית, וכדאיחא בגמ' ברכות דף ל"א ע"ב, אמר רבי אלעזר אליהו הטיח דברים כלפי מעלה, שנאמר ואתה הסיבות את לבם אחורנית, אמר רבי שמואל בר יצחק, מניין שחזר הקב"ה והודה לו לאלהיו, דכתיב ואשר הרעותי, ופירש"י אני גרמתי להם וכו', וכן יש לומר בהמלחמה גרם לכל זה].

ועלינו להשחלל שהתעוררות קדושה זו לא תעומם עוד, כי אם לעת כזאת אנו מחשים ומנאנו עון חלילה, עכ"ל. ע"ש בכל דבריו הממלחתיים. ומשמע כדברי אהבת חסד דמציא בשם מהר"ם מלובלין, כי אצלנו היא קודם תוכחה שאין אנו יודעים להוכיח, וכדברי החזו"א הנ"ל.

ובאבות בכל דור דור ה' נסיונות קשים על יהודים שומרי תורה ומצוות ועמדו בכל אלו, אמנם היו אלה שלא עמדו בנסיון, וכן ה' בשנים אלו קודם המלחמה השני'. וע"ז כתב הרה"ק ר' צנציון אדמו"ר מצאצבז הי"ד בפרשת ויחי שנת תרל"ט, וז"ל, ראש לצי דבר צעמו לדבר על לב אחינו בני ישראל השרוים בצער צעת הזאת צפרוע פרעות צישראל, ולחזק לצבם הנדכה והנכחה מפני הנרות והתלאות אשר מנאו את בני עמינו יחיו הנחומים צרה וצבצ' צאצאות פזורהם, על כל לב אנהה על חילול ס"ת וצחי כנסיות, השטים אותם סביבותיהם, למען לא יפלו עי"ז במכמורת היאוש והעצבות, רחמנא לילן. וזכרו נא קהל עדת ישורון אשר עבר על נפשינו המים הידוניים בשנים קדמוניות, וכ"כ גירושין וגזירות רעות להכרית את יתר הפליטה, ולא יזכר עוד שם ישראל ח"ו, וישראל קדושים עם אלוקי אברהם ועמדו בנסיון ולירוף, ולא לא רפו ידיהם, ונשליהם אורו חיל לעמוד כמגדל עוז מפני אויב, עיניכם הרואות בספרי כותבי דורות הראשונים, משנות תתנ"ו ות"ח וכו', תסמר שערות ראש הרואה כל הקורות אותם הי"ד, ובכל זאת שמו צה' כסלם ועל כל גל וגל נעגעו להם ראש, והותירו לקל כי הוא טרף וירפאנו ויחצנו, ע"ש בכל דבריו. אמנם אלו שלא עמדו בנסיון ובדעתם היו אנוסים, ולא היו יכולים לסבול עול הגלות, ודאי שאי אפשר לומר כי בגללם באו עלינו כל השואה הזאת.

ורא'י מוכחת דאין לומר דהשואה צאה מחמת שצין שני המלחמות נחלשה הידישקייט מאד בארץ פולין וליטא, דהא בארץ רוסיה הגדולה ה' אנוסים ממש צין שני המלחמות, דקרוז לשלשה מיליאן נפשות מישראל חיו ברוסיה, ונרדפו שם אחינו בני ישראל על דתם ועל אמונתם, וכל העוסקים שם בהרצת תורה נידונו למאסר. ציחוד סבלו שם רבני הקהילות שנשבר מטה לחמם והושלכו ממעונותיהם, והטילו עליהם מסים וארנוניות, ובאין להם לשלם נידונו למאסר או נשלחו לארץ גזירה. ובכלל יבקשו עליהם עלילות צעון לימוד התורה או שאר עניינים הנוגעים לשמירת הדת, וכל חצי זעמם פגעו צם. ובאו מים עד נפש גזירות חילול החדרים ות"ת והישיבה וסגירת צחי מדרש צכמה מקומות שזהו גזירת שמד ושריפת התורה כולה. וכתב שם הגר"ע צקימן תרע"ג וז"ל, העט לא תוכל להביע לנו את פעולתם ומעשיהם הנוראים של היעוועסקים אשר עושים נגד הדת, והסבל הנורא מוזכר לנו את ימי הצינים ועינוי האינקוויזיצ'א, אשר התענונו צהם אחינו בני ישראל, היצבסקים סגרו בהרצת עיירות את המקוואות, על אף שאין שמה צעי' של היגינה, ואת צחי כנסיות לתפילה הפכו היצבסקים לצחי תאטריות, והם מחייבים ומאליים את הרבנים לכחוצ מכתבים לעולם שהכל צקדר אצלם צמצב הכי טוב.

והנה בארץ פולין מלצד כל הנ"ל, הורע המצב ציותר על ידי שנאת העם הפולני ליהודים בכלל, ונעשה זאת על ידי הכומרים שהיו בכל יום ראשון וזרעים שנאה ומשטמה על עם ישראל, והציאה לידי צויקאט ופרעות, צאמרם כי היהודים הרגו אלהיהם. והמכתבים שנדפסו מהקרדינאליים הפולנים מלאים ארס ושנאה ליהודים. ולא רק מן הכומרים ודת העם, אלא צהממשלה גופא ה' שנאת היהודים צאופן גלוי, כי נצברר דאיסור השחיטה ה' להוציא מסחר הצפר מתחת ידיהם, כמו שכתב הגר"ע צמכת צת"ז, וז"ל, ואם מתחילה אשתקד צעת הכנסת הצעת החוק "צהסיים" ה' זה תחת מסוה הרחמנות וצער צעלי חיים אשר משנאתם דת קדשינו מנאו כי השחיטה היא הטציחה היא היותר גרועה מכל מיני טציחות והריגות. הנה עתה הלא צולט גלוי ואשר יאמרו צפירוש, כי כוננתם להוציא מסחר הצפר מידי יהודים, ועל ידי זה יוכרת אוכל מרצבות נפשות מישראל, אשר נחפרנסו מעמלם צענף זה. וכאשר כקון צעיני שונאינו רצי אוכלסי ישראל צמדינת פולין, מגמתם להצר צעדי אחינו ציוכרתו להגלות ולהרחיק נדוד, אם כי יודעים הם צעצמם שאין שום מקום מקלט צטוח ושערי המדינות נעולים. והנה עם בני ישראל עומד כעת צפני נסיונות קשים ומרים, המשטמה צבה צאה"ק ובתפולות הגולה צמזרח וצמערב, וצחיזו מדינות נחחדשו הנרות והתלאות "צבימי הצינים" חותרים תחת דת קדשינו ומחריצים יסודות האינקוויזיטים, גם צמדינתינו ענפי הכלכלה מתמעטים לרגל המשצר הכלכלי וההגצלות, ואתם שנאה הכצושה שמפינים צוררי ישראל. ועתה נוספה לנו גזירת הגצלת השחיטה, אשר רצבות משפחות ישראל הקצצים והפועלים וגם השוחטים יאצרו פתאום צלי שום מעמד ומצב וירעבו ללחם, והצפר יתיקר מאד, וזה יהי גם לפוקה ולמכשול להכשרות, עכ"ד. ובתוך אצירה זו פעלו גדולי ישראל להחזיר התורה לאכסניא שלה, וכמה מאות צחי תלמוד תורה נתייסקו צימים ההם, ואיך אפשר לומר דיהודי פולין נהרגו ונשחטו דרובם ה' מינים ואפיקורסים, ודינם דמורידין ולא מעלין. והחדרים שומרי תורה ומצוות הלכו ונתמעטו, ולפיכך כולם מתו, החפשים צעונם והצדיקים מטעם ימותו זכאי ולא חייב, אדרבה פעלו יותר מכוחם והצליחו, כנ"ל.

והנה באגרות ר' חיים עוזר סימן תל"ג כתב אודות ארץ פולין, וז"ל, שנמצאים צה יותר משלשה מיליון אוכלסי ישראל "אשר רובם ככולם אוכלי צשר כשר", וצקימן שם"ה כתב, וז"ל, והנה צאסיפת הרבנים הגאונים גדולי תורה ויראה שהיתה צוורשא צחודש אדר העצר, הוחלט להכריז תענית צשר לט"ו ימים, שנחקצו צרצון רצ בכל הקהילות צמדינתינו, וכל העם התאחדו יחד לשמור האיסור בכל חומר הדין, "וגם רצים מאוכלי טריפות מישראל מנעו עצמם מטעימת צשר צימים אלו". האיחוד כשהוא לעצמו מה רצ ערכו, ומה גם שהתאחדו לשמור על קדושת ישראל וטהרתן, וזה יהי' לזכות שיעלה לרצון לפני השי"ת לעורר עלינו רחמי שמים. אולם תוצאה זו מטלת עלינו חוב גדול, כי הלא עינינו רואות כמה גדולים דברי חז"ל "אעפ"י שחטא ישראל הוא" כי צעת צר ומנוק מתלהב אצלם הניצוץ הישראלי הפנימי, וצהתאחד ניצולי הקדש יחד יהיו לאור גדול להעיר חשכת האפילה,

והי' זה כמה חסידי עליון תנאים הקדושים כדאיחא צמדרש הנ"ל, וכן איחא בגמ' ע"ז דף י"ח ע"א, והרגו את חסידיו, ויצוהו קצת בסימנים הבאים].

והנה איחא בגמ' ברכות נ"ח ע"ז עולא ורבי חסדא הוו קא אזלי באורחא, כי מטו לפתחא דבי רב חנא בר חנילאי נגד רב חסדא ואחנתא, אמר לי' עולא אחאי קא מתנחתא, והאמר רב חנא שוברת חצי גופו של אדם וכו', אל"ה היכי לא אחנתא, ביתא דהוי שיחין אפייתא ביממא וכו' השתא נפל בחלא ולא אחנתא, אמר ליה הכי אמר רבי יוחנן מיום שחרצ בית המקדש נגזרה גזירה על בתיהן של דייקים שיחרצו שנה' וכו', ואמר רבי יוחנן עמיד הקב"ה להחזיקן לישובן, שנאמר שיר המעלות וכו' כהר ציון, מה הר ציון עמיד הקב"ה להחזיקו לישוב, אף בתיהן של דייקים עמיד הקב"ה להחזיקן לישובן. חזי' דלא מיישב דעת' [ופירש במהרש"א ובהכי לא מיתבא דעת' כיון דהשתא בתים של דייקים חרצין], אל"ה דיו לעבד להיות כרבו. ע"כ ור"ך ביאור. עכ"פ מוכח מזה, דחורבן בית דייקים הוא המשך וחולאה מחורבן בית המקדש, ודיו לעבד להיות כרבו. [וחורבן בית המקדש הוא דבר תמידי כמבואר בגמ' ברכות ג' ע"א, תניא רבי אליעזר אומר שלש משמרות הוי הלילה ועל כל משמר ומשמר יושב הקב"ה ושואג כארי, שנאמר ה' ממרום ישאג וממעון קדשו יתן קולו שאוג ישאג על נהוה. ולהלן, שמעתי בת קול שמנהמת כיונה ואומרת, או לבנים שבעונותיהם החרבתי את ביתי ושרפתי את היכלי והגליתים לבין האומות. ואמר לי חייך וחיי ראשך לא שעה זו בלבד אומרת כן, אלא בכל יום ויום שלש פעמים אומרת כך וכו']. ועי' בפתיחה איכה רבה פיסקא כ"ג על הפסוק בסוף קהלת ושבו העצים אחר הגשם, שאתה מוצא שכל הנבואות הקשות והרעות שנתנבאו עליהם ירמ' לא בא עליהם אלא לאחר חורבן בית המקדש וכו'. ובהכי יש לומר דזה הכל המשך מחורבן בית המקדש.

אמונת כל זה מספיק לבאר חורבן בתיהם של דייקים, אבל אין זה מספיק כלל לבאר סיבת הריגת שלש מכללי ישראל במיתות משונות. והנה אחר גירוש ספרד בשנת רנ"ב חיצר החסיד ר' יוסף יעבץ ספר אור החיים לחקור אחר הסיבה שגרמו אז את הצרה והגלות, ומתחיל חיבורו בפסוק בירמ' קפ"ט, מי האיש החכם ויבן את זאת ואשר דיבר פי ה' אליו ויגידה על מה אצדה הארץ, נצתה כמדבר מבלי עובר, ואמר ה' על עוזם את תורתי אשר נתתי לפניהם ולא שמעו בקולי ולא הלכו בה, עכ"ל. כן לכאורה נריכין לנו לילך בדרכיו ולחפש ולבקר דאפשר שכוונות של הדור ההוא גרמו הצרה הזאת. אמנם לא נראה לומר כן, דאדרבה יודישקייט הי' הולך ומתחזק וכנ"ל, ושאינו התם בארץ ספרד דגם בעולם התורה גופא ועולם הישיבות בימים ההם לקו מאוד צפריקת עול ועזיבת התורה ממש, כמו שכתב החסיד בעצמו בספרו הנ"ל בפתיחה וז"ל, כי הדור הרע הזה ואם הרבניו פשע ועבירות אין ספורות העון העצום אשר הי' בידינו עזיבת התורה ממש, כי מימי קדם לא הייתה מלאה ספרד מישיבות ותלמידים כמו שהיתה בעת הגרוש, אך נחלקו התלמידים לכמה כיתות, יש מהם שהיו לומדים ששה או שבעה שנים אלל הרבנים

ובסימן תרע"ה כתב כלפי המספר האחרון שהיה צמדינת רוסיא עולה מספר בני ישראל שני מיליאן שבע מאות אלפים נפש, כן ירבו. מנה לפסח דרושה לתשעים אחוים יהודים הנמצאים בארץ רוסיא, עד היום הזה, תודה לה', לע ידענו רע ומר כזה אשר מדינה שלימה נשאר בלא מנה לפסח. ובסימן תרע"ו מציא שם הכרות תענית ליצור על מה שנגזר ברוסיא. וכתב שם עוד, דרבים מאחינו אשר פרנסתם תלוי בהשלטונות כולם יראים למול את בנייהם, והם אנוסים ממש כבימי האינקוויזיציא, ואלה שיש להם משרת עבודה אללם אנוסים הם להיות גם מסיתים ומדיחים לבטל את השבת ולאכול חמץ בפומבי, וזהו גזירת שמד המציא לידי טמיעה והתבוללות וכליון ח"ו. וחתמו על גזירה תענית זו החפץ חיים והגר"ח"ע והרבי מליצאוויטש, ואגודת הרבנים בפולין, וועד רבנים בוויילנא. ומלבד כל זה דהם נרדפו על דתם ואמונתם, ורוצו לעקר ולשרש את תורתנו הקדושה, ולהשכיח שם שמים מפיהם באופן גשמי בצרה ובמנוקה, רובם משולל זכויות, וכמה מאות ואלפי משפחות הנם מחוסרי לחם וגוועים ברעב מלבד החורבן הרוחני. ובמצב הזה גדלה דור השואה, דהנה לכל אחד שנולד משנת תר"ס והי' י"ב שנים צעת התחלת מלחמה הראשונה לא קבל החנוך הראוי, ד' שנות מלחמה, ואח"כ היעוועסקים, האם מדור הזה אפשר לתבוע על שלא שמרו תורה ומצוות כראוי, ומ"מ גם עליהם עברה השואה ונהרגו כולם על ידי הנאצים, והיעוועסקעס נמלטו.

וב'ל זה מגדיל הקושיא, על מה עשה ה' ככה לארץ הזאת, ומנה חרי האף הגדול הזה, והי' בפולין וליטא דייקים מפורסמים ולא מפורסמים, כולם קדושי עליון ובעלי מופת, ואיך לא הגינו על הדור בתפלתם, [עי' בירושלמי ברכות פ"ה ה"ב אמר רבי שמואל בר נחמני שבעה שישראל באין לידי עבירה ומעשים רעים הגשמיים נעצרים הן מביאין להן זקן אחד כגון רבי יוסי הגלילי והוא מפגיע בעדם והגשמיים יורדים]. כי בעצם ענין זה הוא דבר המעניב ומכאיב מאוד, כי צמדינות האלו רתחה יודישקייט כמו יורה על האש קרוב לאלף שנים, ואיך שבת בכל מקומות הנ"ל כל נאות יעקב. ועי' צמדרש רבה איכה, פרשה ב' פיסקא ה', על הפסוק בלע ה' ולא חמל את כל נאות יעקב, רבי פנחס בשם ר' הושעיא אמר, ת"פ בתי כנסיות היו בירושלים וכו' וכל אחד ואחד הי' לו בית ספר ובית תלמוד וכו'. ד"א בלע ה' ולא חמל את כל נאות יעקב, את כל נאותיו של יעקב, כגון רבי ישמעאל ורבן גמליאל ורבי ישעיה, ורבי יהודה בן בבא ור' חנניאל המתורגמן, ורבי יהודה הנחתום, ורבי חנני' בן תרדיון, ורבי עקיבא, וכן עזאי, ורבי טרפון וכו', רבי יוחנן הוה דריש ס' אפי' בצלע ה' ולא חמל ע"ש בכל דברי המדרש. ואילו היה רבי יוחנן צומננו היה דורש כמה וכמה אפי' על פסוק זה על כל עיר ועיר וכל פלך ופלך, מה שעשו הגוים צומננו לרבנן ותלמידיהו, וכלל כל בית ישראל, ודייקים וחסידים קבלו עליהם את הדין, ויחדו שם ה' ביציאת נשמותיהם, ולעומתם ודאי רוח הקודש נוחת ואומרת על אלה אני בוכיה [עי' מד"ר איכה פרשה א' פיסקא מ"ה]. ובאמת גם על דור החורבן שהרגו אז מליוני יהודים נריך ביאור, אף דלא הי' בהם חסרון תורה ומצוות כדאיחא בגמ' יומא דף ט' ע"ב,

ההמון ונחלתם, אשר לא יזיירו מושכל, וזמה יתרנה חלה לאזיהם שבשמים, הלא צמעשים גופניים הדומים להם, אצל הם דקו צמושכלות, כי זהם ידמו למלאכים המכירים את צוראם, ואין להם שום מצוה מאלה המצוה הגופניות. ורעה עוד מזאת אחרי שטעמו דבש החכמות לחשו זה לזה, ראו נא כי אורו עיני כי טעמתי מעט מדבש הזה וכו', והפכו כל התורה לפרשה על פי השכל אשר ממנו נחצארו להם יסודי התורה וכו', והאנשים אשר היו מתפארים באלו החכמות המירו את כבודם ביום מר, ע"ש. הרי דהי' זהם פריקת עול תורה ומצות בהכלל כולו, ובפרט בלומדי תורה ע"י הפילוסופיא, [ועיין עוד בזה בהערות בדברי ימי חכמי ישראל לרבי גדוק הכהן, הנדפס בקוף ספר שם הגדולים לחיד"א עמוד י"ז ולהלכה הולאת גרענהוויז נ"י תשי"ח], ובספר שבט יהודה, שחי סמוך לזמן ההוא סימן השמד הששים ושלשה, כתב, דכבר התחילו בספרד לתת עיניהם בצנות הארץ מרוב ההרגל, וקאמם לקחו היתר לאמר כי אין צו אלא מלקות, ולא ראו כי קנאים פוגעים בו, ויש צו כרת מדברי קבלה, ועל כל העוונות שאם תתעבר תוליד בן לע"ז, ע"ש, משא"כ בזמנינו תופשי התורה רבנים, אדמורי"ם, בני ישיבה, חסידים ואנשי מעשה, כולם נוהרים במצות ומדקדקים בקלה כבחמורה וכו"ל.

ואע"ג דגם צנו חצו חטא הריפורס, ומעשיהם הנליחו להשתלט על רוב קהילות בארץ אשכנז ובמדינת מעהרין הסמוכה, [אמנם בפולין לא הי כלל רבנים מרעפאר"ם כמו שכתב הגר"ע שם בסימן תקכ"ו, וז"ל, במדינת פולין אין בכלל רבנים מלומדים, בלתי באיזה קהילות יחידות שנשארו שירי פורעניות מרבנים מטעם הממשלה שהם מקודם, או מטיפים בצית הכנסת קאר שול בשלשה או ארבע קהילות יחידות של המדינה, אצל לא נשמע כזאת בתשעים ותשע אחוים, ע"ש]. וכן היעווסקעסם צרוסיא, והמשכילים בליטא ובפולין, והמתבוללים הללו למיניהם סבבו בכל ערי ישראל להסית בחלקת לשונם את אחינו בני ישראל מעם ה' ותורתו, אמנם גדולי ישראל בכל אחר ואחר חגרו כלי מלחמה ויצאו למלחמת מצוה נגד המשחיתים האלו בכל כוחם, יחד עם כל בני ישראל החרדים, ולחמו במלחמה זו בגבורה עילאית וקיימו מצות תוכחה בשלימות, ומה הי' להם עוד לעשות. [ועי' בזה"ק פרשת פנחס רי"ח ע"א אי בגין דלא מוכיחין לעלמא על עובדיהו, כמה אינון מוכיחין ולא מקבלי מינייהו, וצדיקיא תכפיין קמייהו, עכ"ל. אע"ג דהקצ"ה מדקדק עם חסידיו וכו', כל זה אינו מספיק לבאר אסון הגדול והנורא שאירע בזמנינו].

ועוד דגם בזמן הבית שני הי' מינים ואפיקורסים, כדאיחא בגמ' ברכות דף נ"ד ע"א, במשנה שם, כל חותמי ברכות שבמקדש היו אומרים עד העולם, משקלקלו המינין ואמרו אין עולם אלא אחד, התקינו שיהיו אומרים מן העולם ועד העולם. [ופירש"י משקלקלו הצדוקים ואמרו אין עולם אלא זה, התקינו עזרא וסייעתו שיהיו אומרים מן העולם ועד העולם, לומר ששני עולמות יש להוציא מלב הצדוקים הכופרים בחיית המיתים]. וכן הצדוקים ובייתוסים למיניהם, וגם יוחנן כהן גדול נעשה נדוקי. ועי' מה שכתב הרמב"ם בפ"א מהלכות עבודת יום הכיפורים

הגדולים מחדדים שכלם כחרצ חדה, והיו לומדים אח"כ חכמת חיצונית, לא יאמר עוד ארון ברית ה' ולא יזכרו צו ולא יפקדו ולא יעלה על לב, ותוהים על הראשונים, ויש מהם אשר פירשו לגמרי והתעסקו בהצלי עולם, ויש מהם אשר תפשו אומנות התורה, אצל לא שמו לבם רק לפלפל לצד, להודיע את גבורתם שיכולים צלפולס לטהר את השרץ, וצוה הוציאו כל ימיהם, ולא באו לתכלית התורה, אין ז"ל לתכלית הכל שהוא המעשה והחסידות, אלא אפי' לידיעת הדינים הנריכים בכל יום, כגון זינית ותפילין איסור והיתר, ומעט מזעיר אשר התעסקו לדעת מה יעשה ישראל, ואף גם הם לא לשמה רק להתגדל ולהתפאר בפני עם הארץ גאה וגאון ודרך רע, וצטלו צמעוטם העושים לשמה, ע"כ לא יכלו להגן על דורם, כי אלף יבשי וחד רטיבא אכלי יבשי לרטיבא, עכ"ל. ובפרק צ' וז"ל, כן חלה האנשים אחרי שהם מתפארים שידעו את השם בחכמתם, פורקים מעליהם עול תורה ועול מצוות, מתנכרים לאזיהם שבשמים, מעליגים ומשחקים במקיימי התורה והמצוות בליבותם, עליהם נאמר דור אציו יקלל ואת אמו לא יברך, נער הייתי וגם זקנתי ולא ראיתי כי אם ה' למאה מהם עוסק בתורה ובמצות, ואף היחיד פוסק על שמי הסעיפים, פעם יאחו צספרי החכמה, ויאמר בלבו זהו התכלית העליון אשר בעצורו נצרא האדם, אעלה על צמתי עב אדמה למלאכים אשר הם מכירים את ריבונם ואין להם לא זינית ולא תפילין לא סוכה ולא לולב, פעם זוכר את דברי שלמה סוף דבר הכל נשמע וכו' כי זה כל האדם, כי ההשכלה בזה נתנה למלאכים, אצל בני אדם יתחייבו בתורה ובמצות, אליכם אישים אקרא מגלות ספרד, אנו אשר גורשנו צעוונותינו הרצים והעצומים, ורוב המתפארים בחכמה ובמעשים טובים כלם המירו את כבודם ביום מר, והאנשים ועמי הארץ מסרו גופם וממונם על קדושת צוראם וכו', עכ"ל. הרי דהיה פריקת עול לגמרי אף בלומדי תורה.

ובן כתב להלן צריש פרק ג', להודיע שיבוש גדול אשר נשתצו חלה האנשים בחושבם כי דרך ה' היא חכמת הטבע, כשהגיעו חלה האנשים להשיג החכמות החיצונית חשבו כי ידעו נקודת האמת בעצמה והם לא ידעו את מקומה, והצינו מאמר משה רבינו ע"ה, הודיעני נא את דרכיך, חכמת הטבע, אשר היא הכנה לחכמת אלקית, וכן פירשו מאמר דוד ע"ה דרכיך ה' הודיעני, כי היא השאלה בעצמה ובלשונה, ואמרו כי מאלה השני חכמות יודע הש"י, וזה התכלית העליון המצוקש מאת כל נוטר, אי לאזנים שכך שומעות, אי לו לפה קדוש שלמד תורה קדושה אשר אמר הדבר הזה וכו', ורע ומר מזה צדור הלזה הנבזה נמצאו צעמי רשעים שועלים מחבלים כרם התורה, ויקריבו לפני ה' אש זרה וכו'. ובפרק ד', אשר לפי דבריהם יתרון הפילוסופים על נביאי ה' כיתרון האור מן החושך, כי כאשר יוקשו התועלויות היוצאים ממצות התורה לפי דעתם אל ספר המדות שעשה ארוסטו ראש חכמי יון יהיו כמתן את הבר, וזאת היתה סיבה למאוס התורה והמצות צעיניהם וצעיני כל שומעיהם, ולחשוב כי עבר רוח ה' מאת חכמי התורה אל חכמי הפילוסופים. ובפרק ה' וז"ל, ולא התעסקו במצות המעשיות סוכה ולולב וזינית ותפילין ויתר המצות האלקיות, כי עלה טינה בלבם כי חלה חלק

וּבַיּוֹם שֶׁאֵתָא בְּמִשְׁחַת פְּרַשְׁתָּ בַחֲקוֹתַי קַפ' כ"ו פ' מ"ד צִעֲנִין הַרְפֵּאֲרִים בְּאַרְץ אֲשֶׁכֶּנּוּ דְּבָרִים מַחֲדָשִׁים וְכַעֲנִין נְבוּאָה, וּ"ל כָּךְ הִי דְרַכָּה שֶׁל הָאוּמָה, שֶׁכֵּאֲשֶׁר יִכְנָסוּ לְאַרְץ נִכְרִי, יִהְיוּ אִינִים בְּנֵי תוֹרָה, כֵּאֲשֶׁר נִדְלְדְלוּ מִן הַלְלוֹת וְהַגְזִירוֹת וְהַגִּירוֹשׁ, וְאַחֲ"כַּ יִתְעוֹרֵר בָּהֶם רוּחַ אֱלֹהֵי הַשּׁוֹאֵף בָּם לְהַשִּׁיבָם לְמִקְוֵה חוֹלְצוֹ מִחֲלָצַת קִדְשָׁם, לְיַמְדוֹ, יִרְצִינּוּ תוֹרָה, יַעֲשׂוּ נִפְלְאוֹת, עַד כִּי יַעֲמֹד קֶרֶן הַתּוֹרָה עַל רוּמוֹ וְשִׂיאָהּ, הֵלֵא אֵין צִיד הַדּוֹר לְהוֹסִיף מֶה, לְהַתְגַּדֵּר נֶגֶד אֲבוֹתָם, מֶה יַעֲשֶׂה חֶפֶץ הָאֱדָם הַעֲשׂוֹי לְהַתְגַּדֵּר וּלְחַדֵּשׁ, יִבְקֹר בְּרַעֲיוֹן כּוֹזֵב אֵת אֲשֶׁר הִנְחִילוּ אֲבוֹתֵינוּ, יַעֲרַר חֲדָשׁוֹת בִּשְׂכוֹת מֶה הִי לְאוֹמָתוֹ בְּהַתְנוֹדְדוֹ בִּים הַתְּלָאוֹת, וְהִיא מֶה. עוֹד מַעֲט יִשׁוּב לְאָמֵר שֶׁקֶר נִחְלוּ אֲבוֹתֵינוּ, וְהַיִּשְׂרָאֵלִי בְּכָלל יִשְׁכַּח מִחֲלָצָתוֹ וְיִחַשְׁבֵּה לְאַזְרוֹת רַעֲנָן, יַעֲזוּב לִימּוּדֵי דָמוֹ, לְלַמּוֹד לְשׁוֹנוֹת לֹא לוֹ, יִלְיָף מִקְלָקְלָתָהּ וְלֹא יִלְיָף מִתְקַנָּהּ, יַחֲשׁוּב כִּי בְּרַלִּין הִיא יְרוּשָׁלַּיִם, וְכַמְקוֹלָקְלִים שֶׁבָּהֶם עֲשִׂיתָם כְּמַחֲשׁוֹקִים לֹא עֲשִׂיתָם, וְאַל תִּשְׁמַח יִשְׂרָאֵל אֶל גִּיל בְּעַמִּים, אִזּוּ יִבְּרָא רוּחַ סּוּעָה וְסַעַר, יַעֲקוֹר אוֹתוֹ מִגּוֹעוֹ וְיִיחַתּוּ לְגוֹי מִרְחֹק אֲשֶׁר לֹא לָמַד לְשׁוֹנוֹ, יֵדַע כִּי הוּא גֵר, לְשׁוֹנוֹ שֶׁפֶת קִדְשֵׁינוּ, וְלִשְׁוֹנוֹת זָרִים כְּלָבוֹשׁ יִחְלוּף, וּמִחֲלָצָתוֹ הוּא גֹזַע יִשְׂרָאֵל, וְתַנְחִימוֹ יִנְחִימוֹ נְבִיאֵי ה', אֲשֶׁר נִבְּרָאוּ עַל גֹּזַע יִשִּׁי בְּאַחֲרִית הַיָּמִים, וְכַמְלֻטוֹ יִשְׁכַּח תּוֹרָתוֹ, עוֹמֶקָה וּפְלִפּוּלָה, וְשֵׁם יְנוּחַ מַעֲט, יִתְעוֹרֵר בְּרִגְשׁ קוֹדֵשׁ, וְכִנּוֹ יוֹסִיפוּ אוֹמֵץ, וְכִחוּרֵי יַעֲשׂוּ חֵיל בְּתוֹרַת ה', יִתְגַּדְּרוּ לְפָשֶׁט תּוֹרָה בְּזֶה הַגְּבוּל אֲשֶׁר כָּבֵד נִשְׁכַּחָה, וְכֹזֶה יִתְקִיִּים וְיִחָזֵק אוֹמֵץ, כֹּה דֶרֶךְ יִשְׂרָאֵל מִיּוֹם הַיּוֹמוֹת מִתְנוֹדֵד וְכו', עַכ"ל. וְע"שׁ בְּהַמְשָׁךְ כֹּל דְּבָרָיו הַבְּרוּרִים וְהַסּוֹדִי דְּבָרֵי נְבִיאִים עַל חוֹלְדוֹת הַיְּהוּדִים בְּאַשְׁכְּנֵנוּ. אֲמַנָּם כֹּל זֶה הוּא רַק עַד שְׁנַת תַּרְצ"ח דִּנְתַּחֲדָשׁוֹ חוֹקֵי נִירְעֻנְצֵעֵרֵג נֶגֶד הַתְּצוּלָלוֹת, וְעִקְרִית פְּרִנְסָה מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל, וְשִׁנְאָת יִשְׂרָאֵל הַלְכָה וּגְבִרָה מִיּוֹם לְיוֹם, "וּקְרִיִּסְטָאֵל נִאֲכַט" שֶׁנִּשְׁרָפוּ רוּב בְּחֵי כְּנַסְיוֹת בְּאַרְץ אֲשֶׁכֶּנּוּ לַעֲיִי כֹל הָעוֹלָם כּוֹל, עַד שֶׁבְּסִיבָתָהּ נִגְרַם גִּירוֹשׁ יִשְׂרָאֵל מִעַל אֲדָמָה אֲשֶׁכֶּנּוּ, וְאַלּוּ שֶׁהָיוּ לָהֶם זְכוּת מִיּוֹחֲדוֹת, עַלֵּה בְּלָצִם לְבָרוֹת מֵאַרְץ הַהִיא, וְכִרְחוּ בְּעִירוֹם וּבְחוּסָר כֹּל, וּבְדוּמָה שֶׁהִי בַעַת גִּירוֹשׁ סִפְרָד בִּשְׁנַת רנ"ב, אֲבָל לֹא נִכְלָל כֹּלל דְּבָרָיו הַרְיָגָה שְׁלִישׁ מִכְּלָל יִשְׂרָאֵל בְּמִיתוֹת מִשׁוֹנוֹת, וְאַף אֲלוֹ שֶׁנִּשְׁאַרְוּ בְּחַיִּים מ"מ כּוֹלֵם עוֹנוֹ בִּיסוּרִים אֲכֻזִּירוֹת.

וּבַיּוֹם שֶׁכַּתֵּב ד'ו"ז הַגְּאֹן בְּהַקְדָּמַת אֲחִיעֶזֶר ח"ג ב"ג סִיּוֹן תַּרצ"ט וּלְכַאוֹרָה מִשְׁמַע מִדְּבָרָיו שֶׁסִּיבָת הַהִרְיָגוֹת הִי בְּאַשֶׁם הַרְפֵּאֲרִים, וּ"ל מֶה נּוֹרָאָה מִכֵּץ עַמִּינוּ, לֹא הִיתָה כּוֹזֶה גַם בְּיָמֵי הַבְּיָנִים אֲשֶׁר כֹּל הַגּוֹלָה כְּמִדּוֹרָת אֵשׁ, בְּחֵי מִדְּרָשׁוֹת וּסִ"ת נִשְׁרָפִים בְּרָאשׁ כֹּל חוֹמוֹת, וּגְזִירוֹת קִשּׁוֹת מִתְחַדָּשׁוֹת, ע"י שׁוֹנְאִינוּ מִנְדִּינוּ לְהַעֲבִיר עַל דֵּת קִדְשֵׁינוּ, קִהִילוֹת יִשְׂרָאֵל גְּדוּלוֹת וּחֲשׁוֹבוֹת נִתְלַשּׁוֹת מִמְקוֹמָן, וְשַׁעֲרֵי מִדִּינוֹת נִעְלוֹת בְּפִנְיָהֶם, נַעֲיִם וְנָדִים בֵּין גְּלִי יֹם, וּרְבֻצוֹת מִשְׁפָּחוֹת נּוֹדְדוֹת בִּצְבָה בֵּין גְּלִי שִׁנְאָה הַשּׁוֹטְפָה וְסוּעָרָה בְּכָל תּוֹקֶף, וְהִינּוּ לְלַעַג וּלְקִלְס וְחִרְפָּה וְלִמְרָמָם וְכו' אֲשֶׁר לֹא נִדְעָ מֶה יוֹלֵד יוֹם, לָרוֹת רְבוֹת סִבְבוֹנוֹ, הַרְיָגוֹת וְרִנְיָחוֹת, גִּירוֹשִׁים וְכַמְלֻטִּים, וְעַם יִשְׂרָאֵל כּוֹלֵם טוֹבֵעַ בְּנִהְרֵי נַחֲלֵי דָם, וְכִים שֶׁל דְּמָעוֹת עֲשׂוּקִים וְכַוְכְּבִים אִיו מֶה הִי לָנוּ וְכו'. אֲכֵן עַתָּה בְּעוֹה"ר רַפְּמָה הָאֲמוּנָה, וּבְאַרְצוֹת הַמַּעֲרָב הַכֹּה הַרְפּוֹרֶם שׁוֹרֵשׁ מִכְזֵּב זֶה אִיזָה דוֹרוֹת, וְכֹאֵל הַרְבֵּה עִי"ז לִידֵי טְמִיעָה וְהַתְּצוּלָלוֹת מִמֶּשׁ, וּמִשֶּׁם

ה"ו, וּ"ל, בְּיָמֵי בֵּית שֵׁנִי נֶץ הַמִּינּוֹת בְּיִשְׂרָאֵל, וְיִנְאֹל הַכְּדוּקִים מִהֶרָה יִאֲבָדוּ שְׁאִינִים מֵאֲמִינִים בְּחִוְרָה שֶׁצֶעַל פֶּה, וְהָיוּ אוֹמְרִין שֶׁקְטוֹרֶת שֶׁל יוֹם הַכִּיפּוּרִים מִנִּיחִין אוֹתָהּ עַל הָאֵשׁ בְּהִיכָל הוֹךְ לְפָרוּכָה וְכו', וְלִפִּי שֶׁהָיוּ חוֹשְׁשִׁין בְּבֵית שֵׁנִי שֶׁמֶה כֶּהָן גְּדוֹל זֶה נוֹטָה לָלֶז מִינּוֹת, הָיוּ מִשְׁבִּיעִין אוֹתוֹ עַרְבַּת יוֹם הַכִּיפּוּרִים, וְאוֹמְרִין לוֹ אִישִׁי כֶּהָן גְּדוֹל וְכו', וְהוּא פּוֹרֵשׁ וְכוּכָה עַל שֶׁחֲשַׁדּוּהוּ בְּמִינּוֹת, וְהָן פּוֹרֵשִׁין וְכוּכִין לִפִּי שֶׁחֲשַׁדּוּ מִי שֶׁמַּעֲשִׂיו סְתוּמִין וְשִׁמְאָה אֵין בְּלָבוֹ כְּלוֹם, עַכ"ל. הִרִי דִפְשָׁטָה הַמִּינּוֹת מֵאֵד בּוֹמֵן בֵּית שֵׁנִי, מ"מ לֹא נִחְרַב הַבֵּית בִּשְׁבִיל זֶה, כְּדֹאִיתָהּ בְּגַמ' יוֹמָא דָּף ט' ע"ב, מִקְדָּשׁ שֵׁנִי שֶׁהָיוּ עוֹסְקִים בְּתוֹרָה וּמִלּוֹת וּגְמִילוֹת חֲסִדִּים מִפְּנֵי מֶה חֲרַב, מִפְּנֵי שֶׁהִיתָה בּוֹ שְׁנֵאֵת חִינָם, ע"שׁ, וְלֹא נִזְכַּר חֲטָא זֶה שֶׁהִי בִּינְיָהֶם מִינִים וְכְדוּקִים וְאַפִּיקוֹרֶסִים, אֲלֵא ע"כ כִּנ"ל שֶׁעָשׂוּ כֹל מֶה שֶׁהִי בִּיכּוֹלָתָם לַעֲשׂוֹת, וְיִנְאֹל בְּמִלְחָמָה נֶגֶד הַמִּינִים. וְאִינִים אַחֲרָאִים עֲלֵיהֶם. וְכֵן דְּדוֹר אַחֵר הַחוֹרְבָן הִי מִינִים, וְנִתְקַנָּה תְּפִלָּה ע"י כְּדִכְתֵּב הַרְמַז"ס בִּפ"ב מֵהַלְכוֹת תְּפִלָּה ה"א, וּ"ל, בְּיָמֵי ר"ג רְבוּ הַאֲפִיקוֹרֶסִין בְּיִשְׂרָאֵל וְהָיוּ מִזִּירִין לְיִשְׂרָאֵל, וּמִסִּיתִין אוֹתָן לְשׁוֹב מֵאַחֲרֵי הָשֶׁם, וְכִיּוֹן שֶׁרָאָה שׁוֹ גְּדוּלָּה מִכָּל זָרִי בְּנֵי אָדָם, עַמֵּד הוּא וְכִיּוֹן דִּינוֹ וְהַתְקִין בְּרַכָּה אַחַת שֶׁהִי בֵּה שְׁאֵלָה מִלְּפָנֵי הָשֶׁם לְאַבֵּד הַאֲפִיקוֹרֶסִין וְכו', ע"ש. וְעִי' בְּגַמ' חוֹלִין דָּף פ"ז ע"א כְּמָה פָּחַד רְבִינוּ הַקְּדוֹשׁ מֵהַמִּינִים, דֹּאֲמַר לִי הֵהוּא לְדוּקִי לְרִבִּי, מִי שִׁינֵר הָרִים לֹא בִּרָא רוּחַ, מִי שֶׁבִּרָא רוּחַ לֹא יִנֵּר הָרִים דְּכַתִּיב וְכו', אֲמַר לִי רְבִי נִקּוּט לִי זִמְנָא תְּלַתָּהּ יוֹמֵי וּמֵהַדְרַנָּה לָךְ תִּיּוֹבְתָהּ, יִתִּיב רְבִי תְּלַת תַּעֲנִיתָהּ וְכו', ע"כ. הִרִי דְרִבִּי נָס ג' יָמִים כְּדִי לְהַשִּׁיב לִי תְּשׁוּבָה, וּמוֹכַח דֵּהִי לָהֶם הַשְּׁפָעָה גְּדוּלָּה, וְלֹא מִשְׁמַע דֵּהִיתָה תְּצִיעָה עַל כֹּלל יִשְׂרָאֵל מִשּׁוֹם שֶׁהִי בִּינְיָהֶן מִינִים. וְכֵן בּוֹמִינֵינוּ כֹּאֵן בְּאַמְעָרִיקָה יֵשׁ בֵּה חֲמֵשׁ מַלְיוֹן יְהוּדִים וְלִדְאֻבּוֹנֵינוּ ד' מַלְיוֹן עוֹמְדִים רוּבָה לְהַתְּצוּלָל בְּעַמִּי הָאַרְץ, הָאֵם נִימָא שְׁאֵנוּ מִתְחַיִּיבִים כְּלִי עַל יְדֵיהֶם ח"ו. וְכֵן אֵין לוֹמַר דֵּהִדּוֹר לִפְנֵי הַמִּלְחָמָה הִי אַחֲרָאִים עַל הַמִּינִים וְאַפִּיקוֹרֶסִים בִּינְיָהֶן.

וְעוֹד דֹּאֵין לְדִמוֹת כֹּלל הַלְלוֹת מַגְלוֹת סִפְרָד בִּשְׁנַת רנ"ב לְמָה שֶׁאִירַע בּוֹמִינֵינוּ, דְּכַתֵּב שֶׁם הַחֲסִיד יַעֲבִיץ בְּאוֹר הַחַיִּים וּ"ל, דְּבִגְלוֹת סִפְרָד אֲשֶׁר הָיוּ בֵּה קְרוֹב לְג' אֲלָף בְּעֵלֵי בְּחִים עַם הַגּוֹלָה אֲשֶׁר הִגְלָתָהּ בְּחֵי הַנִּקְרָא שִׁינְלִי"א, וְהִינּוּ לָבוֹ וּלְמַשִּׁסָּה, הֵא מִנְנָא קְטָלָה חֲרַבָּה, הֵא מִנְנָא בְּלַעַת יִמָּא, הֵא מִינְנָא דְּמִיתוֹ בְּמִיתָנָה בְּרַעַב וּבְנִמָּא וּבְעִירוֹם בְּחוּסָר כֹּל, אֲנָשִׁי הֵיחָם וְהַמַּעֲלָה יִרְדּוּ מִכְּסָאוֹתָם לְשַׁעֲרִים, עֲשִׁירִים וְכַבְדִּים שְׁאֵלּוֹ לָחֵם פּוֹרֵשׁ אֵין לָהֶם, וְמִי יִמְלָל אֵת תְּלָאוֹתֵינוּ אֲשֶׁר עָבַר עֲלֵינוּ מִשְׁנַת רנ"ב עַד עַתָּה, מִי יִשְׁמִיעַ הַלְלוֹת הַחֲדָשׁוֹת אֲשֶׁר נִתְחַדָּשׁוּ אֲלֵינוּ בְּמִלְכוֹת נִאֲפּוּלִי שֶׁם כְּרַעֲנוּ וּנְפִלְנוּ סְחוּב וְהַשְׁלָךְ, גְּדוּלָּה חֲמַת ה', וְנִתְחַתָּה בְּנוֹ, קוֹה לְשָׁלוֹם וְאֵין טוֹב, לַעַת מִרְפָּא וְהִנֵּה בַּעֲתָה, עַכ"ל. וְאֵין לְדִמוֹת כֹּלל לָרוֹת אֲלוֹ לְמָה שֶׁאִירַע בּוֹמִינֵינוּ. וְאֵין כּוּוֹנֵתִי ח"ו לְהַקְטִין לָרוֹת גְּלוֹת סִפְרָד, חֲלִילָה לִי מִדְּבַר הַזֶּה, אֲבָל פְּשׁוּט מֵאֵד לְכָל מִי שִׁידַע קָצָה מֶה שֶׁאִירַע לְאַחֲנֵינוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּמִתְנוֹת הַשְּׁמַד, יוֹדַע דֹּאֵין לְדִמוֹת כֹּלל לָרוֹת גְּלוֹת סִפְרָד לְמָה שֶׁאִירַע בּוֹמִינֵינוּ, שְׁנִהְרָגוּ בְּעִינְיָיִם קִשִּׁים שֶׁם מִלְיוֹן מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל, בְּמִשְׁךָ ד' שָׁנִים רִנְיָפוֹת. וְאֵין מִתְקַבֵּל עַל הַלֵּב דְּכָל זֶה אִירַע לָנוּ שֶׁלֹּא מִיּוֹחַ בְּרַעֲפָאֲרִים וּבְהַשְׁכָּלָה וְהַצִּיּוֹנוֹת לְמִינִיהֶן כֹּל הַזּוֹרֵךְ.

אשכנו ואוסטרי' ע"י גזירות שונות משנת תרל"ה-ת"ש קודם גזירת השמד על הכלל כולו בשנת תש"ב, ונמנע כי בשנת תש"ב נשארו בארץ אשכנו ואוסטרי' רק חלק קטן מן הכלל כולו, לעומת פולין וליטא שנהרגו שמה שמונים אחוז מן הכלל כולו. ועוד נקודה אף כי בתוך מחנות השמד אף דהחרדים החזיקו עצמם בחיים יותר מן החפשים ע"י בטחונם בזה, והחזיקו איש את אחיו כידוע, אבל למעשה הרגו הרשעים מן החרדים יותר, ולא שבו אחר המלחמה מן החרדים רק מעט מן המעט לעומת החפשים. וממילא א"ל לתרץ ולומר דכל זה באה לנו רק מחמת החפשים, דהם נשארו בחיים יותר. והנה ראיתי בספר אש קודש מאדמו"ר הקדוש מפיאסינא הי"ד עמוד קל"ט חנוכה תש"ב שכתב ח"ל, כי אלו האנשים שאומרים שיסורים כמו אלו עוד לא היו לישראל טועים הם, כי בחורבן ביתר וכו' היו כמו אלה וה' ירחם, עכ"ל. אמנם בהגה"ה למטה מהעמוד הוסף ח"ל, כי הנרות שהיו עד שלהי תש"ב היו כבד, אבל הנרות משונות ומיחות רעות ומשונות שחדשו הרשעים הרוצחים המשונים עלינו על בית ישראל משלהי תש"ב, לפי ידיעתי בדברי חז"ל ובדברי הימים לישראל, לא הי' כמותם, י"ח כסלו עש"ק תש"ג, עכ"ל. וכ"כ בהקדמה לספר ויאל משה דלא היתה כוחת לישראל מאז היתה לגוי, ע"ש. וכן כתבו שאר גדולי ישראל שנמלטו וניצלו מגיא ההריגה, דלא היתה עת נרה כזו לישראל מאז היתה לגוי, ואין מחייב על הלב דכל זה הוא מטעם שהיה בהם למחות בעוצרי עצירה ולא מיחו בדבועי, כמבואר בגמ' שבת נ"ה ע"א.

אמונה נריך לזכור דמחד גיסא הי' חילול ה' נורא באמרם כל היום אי' אלקיכם, יצוא אלקיכם וייל אחכם מידי [תענית י"ח ע"ב], והיו הרשעים מעליצים בכל מלוא ודבר שבקדושה כידוע. אמנם לאידך גיסא כמה וכמה רבבות מישראל קידשו את השם במלות נפשם על דרך עשרה הרוגי מלכות, וגם פשוטי עם מסרו נפשם על קדושת השם, מי יכול לעמוד במחיתם [כמבואר בגמ' ז"ב ע"ב]. (בישיבה שלי מחפלי תלמיד חכם אחד ושמו ר' אהרן צידנער נ"י, והוא לומד השיעור עם צעלי בחים, וסיפר לי שהוא הי' עד בדבר, כי בגעטו באכניא הי' איש פשוט מאוד (צעקער) שביחו הי' בחומת הגעטו, והיו יהודים עוזרים דרך ביתו לחון, מה שהי' אסור בימים ההם, ונתפסו הוא ובניו בן י"ח שנים (וגם בנו ה' פשוט מאוד), ובקשו הנאצים מבנו שיגיד מי היו העוזרים, בעונש מות אם לא יגיד, וגש אציו ואמר לבנו "עם איז גיט לו שטארבן על קידוש השם", ולא גילה ונהרגו שניהם). מעשיות כמו אלו היו לאלפים ורבבות ואין אחנו יודע עד מה, ואין איש חי להגיד לנו איך שמסרו נפשם לכבוד ה' ומורתו, רק שאליהו כתבם בזמנם, כמו שאיתא במדרש רבה רות פרשה ה' סוף פיסקא ו', ר' כהן ור' יהושע דסכנין בשם ר' לוי, לשעבר היה אדם עושה מלוא והנביא כותבה ועכשיו כשאדם עושה מלוא מי כותבה, אליהו כותבה ומלך המשיח, והקצ"ה חותם על ידיהם, ע"ש.

יצי' עוד בזוה"ק ח"ג פרשת שלח קע"ג ע"ב ח"ל, מה תבשר ותימא הנה ה' אלקים בחוק יבא וזרועו מושלה לו הנה

יבאה הרעה כעת לרדוף אותם באף להחרימם ולגרשם מן הארץ, וארם השנאה לאחזנ"י התפשט על ידם גם בשארי הארצות, וגם במדינות המזרח [ארץ רוסיה], רבו התועים והמתעים אשר ללא אמונה גברו בארץ להטות את המון בית ישראל מדרך התורה, ועוד יתרה עשו חלק מן העם לחלל קדשי האומה צפומצי, לא עמדו בנסיון ופרצו פרצות בקדושת השבת יסוד כל התורה, וטמאו את נפשם באכילת נבילות וטריפות, ע"י המכשילים הרבים, אשר על זה כתוב ואנשי קודש תהיו לי ובשר בשדה טריפה לא תאכלו, גם בקדושת המשפחה בישראל רבו הבקיעים והפרצות, בכל זאת עדיין לא בא העם לידי הכרה לדעת מה זה ועל מה זה נרדפנו ככה, הוכה העם בסמורים ונמס כל לב ורפו כל ידים וכשל כח הסבל לישראל את עול הגלות, והמנוקות המתגברות משעה לשעה בשאף קאף וחמה עזה, שאין לך יום שאין קללתו מרובה מחזירו, אחרי כל אלה חלילה לנו להתייאש, עלינו לשבז בלבב שלם כמו שכתוב צר לך ומלאך וגו' ושבת עד ה' אלקיך, ועלינו להתחמק ולהתעודד ולהתחזק ולחזק את אחינו בפעולות וצמחשים, לדבר על לב הנדכאים הגולים והנרדפים, ולחזקם בדברי ניחומים ולעודד את רוחם הנכאה. על גדולי התורה והיראה, יחידי סגולה ואנשי מעלה, לעמוד על המשמר צענינים הנוגעים ליסודות התורה, ולדבר השכם ודבר ולחזק ידיים רפות לעמוד בנסיון ולבטוח בזה' כי מתוך נרה ימלאם פדות ורוחה. וזאת לדעת כי שורש המחלה הוא בהחניון הפרוע לשמנא, אשר הדור הצעיר מתחנך בבתי ספר חפשים ללא תורה וללא אמונה, ועי"ז גברו הצורות ועמי הארצות, ההוללות וההפקרות, אשר ע"כ העבודה הגדולה למען תחיית וחזון החניון התורני, ושכלולו צריכה שתתפוס מקום בראש ולהיות נקודת המרכז בעבודתנו ומפעלנו, חוב קדוש הוא ליסד בתי ספר דתיים וחדרים וכו' עכ"ל. הרי דמלה סיבת הנרה דוקא בריפורם, ולכאורה משמע דזאת היתה סיבת הריגת שליש מכלל ישראל.

ו"אז ראוי היה כלל, דהלא כתב זה הגר"ע בחודש סיון שנת תרל"ט, קודם שנכנסו הקלגסים למדינת פולין, ומיירי בהנחות שאירעו לאחזנ"י בארץ אשכנו ואוסטריה, ועד זמן ההיא לא הי' הנרות עודפים ויוצאים מגדר הרגיל בתולדות עם ישראל, כי רק נהרגו עד זמן ההוא לכל היותר איזה אלפים מכלל ישראל, ועי"ז כתב דמחטא הריפורם יבאה הרעה לרדוף אותם באף להחרימם ולגרשם מן הארץ, ובאמת בארץ ההיא לקחה התורה והאמונה מאד כידוע. [ועי' עוד בספר חיי עולם [להגאון צעל קהילות יעקב] סימן כ"ה דכתב שם בתוך דבריו, ורואים אנו בזה אצבע אלקים כי התחלת הפריקת עול ר"ל באופן מאורגן הותחל בארץ אשכנו, ומשם הופץ לשאר ארצות, וגם הגזירה להרוג ולאבד את כל היהודים ר"ל באה באותה מדינה רשעה ע"ש. ועיין עוד בספר מכתב מאליהו [ח"ד עמוד 124]. וכל דבריו כאן הם אחר זמן זה כשנכנסו הרשעים לפולין וליטא ורוסיה ואונגארן, ונהרגו ונשחטו יותר משליש מכלל ישראל, תשעים אחוז מכלל ישראל החרדים. ואדרבה יהודי ארץ אשכנו הקל דינם דרך נהרגו מהם עשרים וחמש אחוז מן הכלל כולו שגרו בארץ ההיא בשנת תרל"ג, כי גורשו וזרחו ונמלטו חלק גדול מהיהודים אשר גרו בארץ

שכרו אמו ופעולתו לפניו, הנה שכרו אמו דקצ"ה כרוי בכל פמליא דלעילא, וימא לון אתכנשו ודחינו דינא, מאן דמסר נשמתו על קדושת שמי אגרי' מאי הוא, ואינון יימרון כך וכך, מאן דסביל כמה חירופין וגידופין בכל יומא עלי, מהו אגרי', אינון אמרין כך, מאן דאתענש בכל יומא מהו אגריה, אינון אמרי כך, הלא הוא דכתיב הנה שכרו אמו ופעולתו לפניו, מהו ופעולתו, אלא כמה דכתיב מה רב טובך וכו' אשר נפנת ליראיך, מה אשר נפנת וכו' לזמנא דאחי קרי הקצ"ה לנפון ויימא לי כך יהבית כל טיבו וכל אגר טוב לזני דסבלו כמה ציטין בהאי עלמא על קדושת שמי, הב אגרי' טבין דיהבית כך, ע"ש. וכן ראייתו בספר שם משמואל פרשת מסעי תרע"ז [עמוד תי"ז מעמודה"ס] וז"ל, וכמו שהגיד כ"ק זקני האדמו"ר הגדול זללה"ה מקאצק זיע"א כי מאורעות הגלות נכתבו בשמים, ולעמיד יהיה נעשה מזה ספר, עכדה"ק, עכ"ל. ומו"ח ז"ל הראני תרגום בסוף קהלת על פסוק סוף דבר הכל נשמע, סוף פיתגם דאיתענדז בעלמא צנעא, כולי' עתיד לאיתפרסמא ולאיתעמעא לכל בני אנשא בגין כן ית מימרא דה' הו דחיל וית פיקודי הו נטיר דלא למיחז בסיתרא, ואין תחוב הו זהיר למיחז וכו'. ועי' בתו"כ פרשת אמור פרק ט' ברייתא ו' המוציא אתכם מארץ מצרים, על תנאי הוצאתי אתכם מארץ מצרים, על תנאי שתמסרו עצמיכם לקדש את שמי, להיות לכם לאלקים על כרחכם, אני ה', אני נאמן לשלם שכר ע"כ.

וגם אלו שהיו רחוקים מיודישקייט ונהרגו על ידי הנאצים הרשעים, ג"כ צאים לעולם הבא, כדאיחא בקהלת רבה פרשה ד' פסקא ח' על הפסוק ושנתי אני ואראה כל העשוקים וז"ל, ר' חנינא פתח קרי' בהרוגי מלכות שהם צאים לחיי עולם הבא אע"פ שאין מתודין, ע"כ. ומוכח דלולי הטעם שהם הרוגי מלכות לא היו צאין לעולם הבא בלי וידוי ותשובה, ומשמע שהם רשעים גמורים ולכן מצד עצמם אינן בני עולם הבא, והדבר נפלא וצריך ביאור. ונראה לבאר זה עפ"י מה דאיחא בספר התניא פרק י"ח וז"ל, ולכן אפילו קל שבקלים ופושעי ישראל מוסרים נפשם על קדושת ה' על הרוב, וסובלים עינויים קשים שלא לכפור בה' אחד, ואף אם הם צורים ועמי הארץ ואין יודעים גדולת ה', וגם צמעט שידעיים אין מתבוננים כלל, ואין מוסרים נפשם מחמת דעת והתבוננות בה' כלל, אלא בלי שום דעת והתבוננות, רק כחילו הוא דבר שאי אפשר כלל לכפור בה' אחד בלי שום טעם ומענה כלל וכו', ע"ש בכל דבריו. והנראה דכל אלו שנהרגו שם וידעו כולם שעומדים ליהרג בשביל שהם יהודים, עבר במחשבתם שנהרגו בשביל קדושת ד' יתברך [עי' ברכות נ"ח ע"א ברוך חכם הרזים, ופירש"י היודע מה שכלב כל אלון]. ושמענו מכמה פליטים שצרגע אחרונה גם אלו צעקו בקול רם שמע ישראל, להפחעת כולם. ונראה דאלו נמי נכללו בפסוק תהלים [מ"ד כ"א] אם שכחנו שם אלקינו ונפרוש כפינו לקל זר, [הגם כי לא שמרנו תרי"ג מצוות, אעפ"י כ יהודים אנו ומאמינים בהקצ"ה, רק הינה"ר וקושי הזמנים עזבנו התורה], הלא אלוים יחקר זאת, כי הוא יודע תעלומות לב, כי עליך הרגנו כל היום, בקריאת שמע בעת המיתה, [ועי' בפירוש המלצ"ם שפירש פסוקים אלו על האנוסים והנעקדים בשפאניע]. ולכן מיתתם זו מכפרת עליהם

והנראה דאין לבאר סיבת חורבן גדול זה בחטאי יחיד ורבים, ולדיקים מתו מטעם כיון שניתן רשות למשחית אינו מבחין, ע"ד דאיחא בב"ק דף ס' ע"א, וכן במכילתא פרשת יתרו פרשה ד' ונפל ממנו רב, מלמד שנחנה רשות לשלוחים לחבל, ע"ש. או בדברי חוס' ברכות ה' ע"ז ד"ה דינא, הרבה לדיקים יש שלוקין בגופם ובממונם. או בדברי חוס' שם מ"ו ע"ז ד"ה מה, דיש מיתה בלא חטא ויסורין בלא עון. דכל זה נישא בצרות קטנות ומוגבלות, כדאיחא בתענית דמתענין עליהם, אמנם אי אפשר לבאר בזה גדול האסון מה שאירע בזמנינו, שנהרגו ונשחטו שליש מכלל ישראל, ותשעים אחוז מכלל ישראל שומרי מצוות, צעינויים קשים ומשונים דהוא מטעם דכיון שניתן רשות למשחית שוב אינו מבחין. דכל ענין זה דכיון דניתן רשות למשחית שוב אינו מבחין, מצינו בחז"ל רק על דבר חד פעמי, כגון במכת בכורות, או בעת מתן תורה, ולא בגזירה שנמשכה כמה שנים, דא"ל לומר דנהרגו קהילה שלמה של שומרי תורה ומצוות במקום אחד ובזמן אחד, כיון שניתן רשות למשחית להשחית רשעים במקום אחר ובזמן אחר. ולכן אין לבאר סיבת החורבן הגדול בטעם הנ"ל, וצריך ביאור. ובאמת חסרון ביאור בזה מעיק לכל ישראל החרדים והמאמינים, וישראל קדושים ואינם מקשים קושיות שאין יודע להם תירושים, ומקבלין דין שמים, דמסתמא כך צריך להיות ואומרים לך ה' הצדקה, אבל באמת צריך ביאור. והנה ראיית קצת שכתבו, דזה בא לדור שלפנינו לעונש על עוונות מסויימים, זה בכה וזה בכה, ונפשי סולדת כשאני שומע דברים כאלו, או דאינם יודעים כלל בכמות ואיכות הכרות

וכו', והי' זה תשוקת ישראל בכל משך בית ראשון להנתק מהשגחת הקב"ה וכו', וזו הי' להם בהשגחת השמש באמונתם שיכולה היא להשגיח ולפרנס בארץ ישראל גם נגד רצון ה' וצלי עבודתו ותנאיו ית', ע"ש. ועי' בפרשת האזינו פסוק ו' הלה' תגמלו זאת, ופירש בהעמק דבר, אמר על חורבן בית ראשון וכי כך תגמלו לה' להכעיסו ולהשחית לפניו, ע"ש. ועל פי האמור ניחא דנתקיימה בהם כל התוכחה דבפרשת בחקותי. וכן בחורבן בית שני דנתקיימה בהם תוכחה דפרשת כי תבוא, כמבואר ברמב"ן הנ"ל, וכתב שם בהעמק דבר בפרשת האזינו שחורבן בית שני בא הקלקול ע"י גדולי תורה. ועי' שם קפ' ד' פסוק י"ד וקפ' כ"ח פ' נ"ט, ובפתיחה לפרשת בראשית וז"ל, והענין דמתבאר בשירת האזינו על הפסוק הנור תמים פעלו וגו' לדיק וישר הוא, דשבת ישר הוא נאמר להנדיק דין הקב"ה בחורבן בית שני שהי' דור עקש ופתלתול, ופירשנו שהיו לדיקים וחסידיים ועמלי תורה, אך לא היו ישרים בהליכות עולמים. ע"כ מפני שנאת חנם שכלבם זה את זה, חשדו את מי שראו שנהג שלא כדעתם ביראת ה' שהוא לדוקי ואפיקורוס, ובא עי"ז לידי שפיכת דמים בדרך הפלגה ולכל הרעות שבעולם עד שחרב הבית, ועי"ז הי' לידוק הדין שהקב"ה ישר הוא ואינו סובל לדיקים כאלו, אלא באופן שהולכים בדרך הישר גם בהליכות עולם ולא בעקמימיות אע"ג שהוא לשם שמים דזה גורם חורבן הבריאה והריסת יסוד הארץ, עכ"ל. ואין לזה שייכות לדור שלפנינו דכל גדולי תורה ותלמידיהם הי' לדיקים ישרים וחסידיים בין למקום בין לבירות. [ועי' להלן בסימן הבא שנבאר סיבת הריגת הנדיקים בחורבן בית שני, הוא מפני גזירת הגליות, ולא מפני חטאי בית שני, וגזירת הגלות התחיל בחורבן בית ראשון].

והג' חן לבאר ולתלות סיבת הנרות ברשעת הגוים גרידא, בבחירתם הרע לשנוא ליעקב ולהרוג אותם. ועי' בדרשות חת"ס לפורים בעמוד ר"ג על הגמ' במגילה י"ב ע"א, שאלו תלמידיו את רשב"י מפני מה נתחייבו שונאיהן של ישראל באותו הדור כלי', והקשה הח"ס היבא פשיטא להו שנתחייבו כלי', דלמא המן בבחירתו הרעה חשב רע, ע"ש. ומוכח מדבריו דאין לריבים לבקש טעמים וחירושים על רשעת הגוים, דמעט הבריאה והטבע עשו שונא ליעקב, ורוצה להורגו, ויכול להורגו. אכן נראה דאין מספיק טעם זה לבאר למה שאירע בזמנינו, דהנרות היו שלא בדרך הטבע ממש, ונבצר מן השכל להבין איך גדלה השנאה כ"כ להרוג בכל יום ויום במשך כמה שנים כלי הפסק רצנות מבני ישראל ולשרוף גופותיהם של מליוני קדושים, ועלמותיהם נטחנו ושימשו כדשן לסבון וכזבל לשדות. וכל זה נעשה ע"י מליוני אנשים הנאורים, לעיני השמש, וכל האומות לא הגיבו כלום ע"ז. וגם בשנות תש"ג ותש"ד, דברור היה להם להגרמנים שאבדו המלחמה, מ"מ לא הרפו ממעשיהם, אלא אדרבה מיהרו להרוג ולאבד את כל בית ישראל, כאילו זה היא התכלית היחידה לכל המלחמה. ובשום אופן א"א להבין ולקרצ אל השכל, דכל זה נעשה רק מכח רשעת הגוים גרידא.

והי"ב אומר לי דלרין לבאר פרק זה במלחמת עמלק נגד ה' ונגד עם בחירתו, ומלחמה זו היא מלחמה שמימית,

ההריגות והעינויים שאירעו בזמנים הללו, או דמדברים סרה על תורתנו הקדושה, דעל עוונות הללו מגיע עונשים גדולים ואכזריים, כמו שאירע בזמנינו, שש מיליאן נהרגו, וקודם שנהרגו עינו אותם בעינויים קשים ואכזריים, ובתוכם מיליאן קטנים במיתות משונות. וגם אלו שנמלטו ולא נהרגו, מ"מ גם אלו עינו אותם בסיורי מות. ואין לשכוח דבתוכם נהרגו ונשחטו אלפי רבנים בארץ פולין וכמה מהם גדולי הדור, ומו"ז בכל פלך ופלך, וכל קהילתם שומרי תורה ומצוות, ובהם תלמידי חכמים מופלגים, ובעלי בתים רודפי נדקה וחסד ואמת. והי' בפולין ד' מאות אדמור"ם, ונסעו אליהם ריבואות אלפי שלומי אמוני ישראל, ובתוכם מאות שטיבלעך על מתפלליהם, רבנות עובדי השם ולומדי תורה שלא הי' להם בעולמם אלא ד' אמות של הלכה, ילדים טהורים וזכים שלא טעמו טעם חטא, אבות וזנים, אמהות ובנותיהן, אשר שמרו מורשת הדורות. [ועי' באיגרות הגאון ר' חיים עוזר סימן תשנ"ב, שנבאר הטעם דלא רצה לעלות לארץ ישראל ולקבוע דירתו שם, וז"ל אם אמנם בודאי יש לעשות הרבה בארה"ק וכו', ולהשערת המרכז מכון ציונה במקום שרוב בני ישראל נמצאים שם וכעת המרכז היותר גדול לתורה היא מדינת פולין עכ"ל]. ובארץ ליטא הי' ו' מאות רבנים ראשי קהילות, ובתוכם גאוני גדולים, כגון גאון אב"ד קאנוא שאיל ועוד, וחסידי עליון בקעלס, [מלבד הראשי ישיבה המפורסמים], ובני קהילתם, תמימים שומרי תורה ומצוות, ומוקירי תורה, ולא נמלט אלא הגאב"ד פאנאוויטש. וכל בני הישיבה בארץ ליטא המפורסמים דמספרם הגיע יותר מחמש אלפים, יחד עם ראשי הישיבה אדירי התורה, וגם המשגיחים, כולם עלו על המוקד על קדושת השי"ת. ולא נותרו כי אם אודים מוצלים מאש, ענמות יבשות בודדים שנותרו לפליטה. וכן מדינת אונגארין נהרגו בין פסח לעשרת תש"ד כמעט מיליאן יהודים תמימים וחסידיים, אשר הלכו בדרך החת"ס ותלמידיו עד שעה האחרונה, משופרי דשופרי בארץ זו. וכן אלו היהודים בארץ רוסיא, שמסרו נפשם על קיום המצות קודם השואה, כולם נהרגו. ואיך יכולים לתלות סיבת הריגתם בעון פלוני או פלוני וכדומה.

והה' חיתא במשנה פרק ה' דמס' אבות מ"ח, שבעה מיני פורעניות באין לעולם על שבעה גופי עבירה וכו', רעב של כלי' בא, דבר בא לעולם וכו' חרב באה וכו' ח' רעה וכו' גלות באה לעולם וכו', וכל אלו עונשים אין להם שייכות כלל למה שאירע בזמנינו, לא בכמות ולא באיכות. והנראה דהאומר דהאסון בא לעונש עוונות פרטים ומסויימים, לא חס על כבוד קונו, דבשלמא בחורבן הבית דנתקיימה בהם התוכחות, במקדש ראשון נתקיימה בהם תוכחה דפרשת בחקותי כמבואר ברמב"ן שם כ"ו ט"ז וז"ל, ודע והבין כי האלות האלה ירמזו לגלות הראשון, כי בבית הראשון היו על דברי הצריח הזאת הגלות והגאולה ממנו, שכן תראה בתוכחות, שאמר ואם בחוקתי תמאסו ואם את משפטי תגעל נפשכם, ואמר להפרכם את צריחי, והזכיר בהם צמות וחמנים וגלולים, כי היו עובדי עבודה כוכבים ועושים כל הרעות וכו', ע"ש. ועי' בפירוש הנ"ל בהעמק דבר פרשת ואתחנן ד' פ' י"ז, אבל מתחילה יש לדעת דשני מיני ע"ז היו צימי בית ראשון

מלחמה שלא כדרך הטבע, ומלחמה זו נעשית בעיקר ע"י שר של עמלק, מלבד שהרגו ועינו מליוני יהודים, גם ערכו מלחמה נגד ה' בחילול ה' גדול כידוע. ולכן נראה לומר דאין לתלות סיבת המאורע בעונש על עוונות הדור, אלא רק בשליחות ותכלית כלל ישראל בכל הדורות ופקודתם לעמוד בניסיון ולקדש את השם, וכמבואר בתו"כ הנ"ל על תנאי הולאתי אחכם מארץ מצרים, על תנאי שתמסרו עצמכם לקדש את שמי, להיות לכם לאלקים על כרחם. והוא המשך מפסוק בוישאל ויותר יעקב לבדו ויאבק איש עמו עד עלות השחר, וירא כי לא יכול לו, ויגע בכף ירכו, ותקע כף ירך יעקב בהאבקו עמו, ופירש שם הרמב"ן וז"ל, נגע בכל הצדיקים שעמדין להיות ממנו, זה דורו של שמה, והענין כי המאורע כולו רמז לדורותיו, שיהי' דור צורעו של יעקב יתגבר עשו עליהם עד שיהיה קרוב לקעקע ציתתו, והיה זה דור אחד בימי חכמי המשנה כדור של רבי יהודה בן בבא וחבריו, כמו שאמרו בשיר השירים רבה, אמר רבי חייא בר אבא, אם יאמר לך אדם תן נפשך על קדושת שמו של הקב"ה, אני נותן ובלבד שיהרגוני מיד, אבל כדורו של שמה אינו יכול לסבול, ומה היו עושין כדורו של שמה, היו מציאין כדוריות של ברזל ומלננין אותן באור, ונותנין אותן תחת שיחיהן ומשיאין נפשותיהן מהן, ויש דורות אחרים שעשו עמנו כזה ויותר רע מזה, והכל סבלנו ועבר עלינו, כמו שרמז ויבא יעקב שלם, עכ"ל הרמב"ן. [ועי' בפסיקתא ויהי בשלח על הפסוק בתהלים כ"ה א' לדוד אליך ה' נפשי אשא, אמר דוד לפני הקב"ה, רבון העולמים תשוב נפשי על אלו שהן עתידין ליתן נפשם על קידוש השם, ואיזה זה דור השמה, ועי' במדרש תהלים קפ' כ"ה וי"ן]. [ועי' ברלכ"ג על התורה פרשת בחוקותי על גירוש היהודים מארץ ערפת שמתו בסיבתו כפלים כיוצאי מצרים. ועי' באברבנאל ישעי' קפ' מ"ג, ועי' בספר נרור המור מרבי אברהם סבע מגולי ספרד בפרשת מסעי, וכן אירע בשנת ת"ח ות"ט עד שנת תט"ז]. וכן אירע בזמנינו, ועל כולם ה' הנסיון שמה, ובזמנינו ה' הנסיון קבלת היסורים ולידוק הדין ושלא לכפור שהוא יהודי, ועמדו כלל בית ישראל בנסיון כדכתיב ויבא יעקב שלם. [סיפר לי הגאון ר' אפרים אשרי זצ"ל, שאחר המלחמה צילה לילה אחד עם מו"ח ועסקו בענין מסירות נפש של כלל ישראל במחנות השמה, וחקרו איך נהגו הקדושים האלו בשעות האחרונות, ונודע דכמה עסקו בתפלה, וכמה בודיו ולדוק הדין, ולחידק גיטא כמה הלכו להריגה מתוך צמחון ושמחה. ומו"ח ביאר דהחילוקים האלו נובעים בעיקר מהחינוך שקבלו מכבר מרבנים גדולי תורה ומראשי הישיבות בכל מקומות מושבותיהם, וכן מאדמו"רים שונים והחסידות שלהם למיניהם, דכל אחד היה להם דרך מיוחד, כן נהגו בשעות האחרונות. ועסקו בזה כל הלילה בפרטי פרטיות].

ובאמת יודע אני מן ערכי שאיני ראוי לומר מלה בעיניי אלו, ומה בחוקי התורה אין לי רשות להרהר בזה, וכ"ש ק"ו בן בנו של ק"ו במדת משפטי ה' והנהגת העולם. ועי' ברמב"ם בסוף הלכות מעילה וז"ל, ראוי לאדם להתבונן במשפטי התורה הקדושה, ולידע סוף ענינם כפי כוחו, ודבר שלא ימלא לו

טעם, ולא ידע לו עילה אל יהי קל בעיניו, ואל יהרום לעלות אל ה' פן יפרוץ בו, ולא תהא מחשבתו בו כמחשבתו בשאר דברי חול. בוא וראה כמה החמירה תורה במעילה, ומה אם עמים ואנשים ועפר ואפר כיון שנקרא שם אדון העולם עליהן דצדדים בלבד נתקדשו, וכל הנוהג בהן מנהג חול מעל בה', ואפילו היה שוגג צריך כפרה, ק"ו למנוות שחקק לנו הקב"ה שלא יצעט אדם בהן מפני שלא ידע טעמן, ולא יחפה דברים אשר לא כן על ה', ולא יחשוב בהן מחשבתו כדברי חול וכו', והחוקים הם המנוות שאין טעמן ידוע, אמרו חכמים חוקים שחקקתי לך ואין לך רשות להרהר בזה, ויזרו של אדם נוקפו בזה, ואומות העולם משיצין עליהן וכו', וכמה היה דוד המלך מטער מן המינים והגוים שהיו משיצין על החוקים, וכל זמן שהיו רודפין אותו בתשובות השקר שעורכין לפי קולר דעת האדם, היה מוסיף דבקה בתורה וכו', עכ"ל, ע"ש בכל דבריו. ועי' בהקדמת זוה"ק ד' ע"ב, אחר דמשבח מאד חידושין לאורייתא, ובכל מלה לאתחדש באורייתא על ידא דההוא דאשתדל באורייתא עבד ריקיעא חדא, תנן בההיא שעתא דמלה לאורייתא אחדשת מפומי דבר נש, ההוא מלה סלקא, ואשתחדת קמי דקב"ה וכו' וכו', מ"מ מסיים בסוף, אמר ר' שמעון לאורייתא במטותא מנייכו דלא תפקון מפומייכו מלה לאורייתא דלא ידעתון ולא שמעתון מאילנא ברבבא כדקא יאות, בגין דלא תהוין גרמין לההוא חטאה לקטלא אכלוסין דבר נש למגנא, ע"ש. כל שכן ק"ו בן ק"ו בעיניי אלו. ועוד, משה רבינו ע"ה ברוב חכמתו לא הבין מדעתו ענין לדיק ורע לו, ובקש מהקב"ה להודיעו, שנאמר הודיעני נא את דרכיך, ומלא הקב"ה בקשתו, שנאמר וגם את הדבר הזה אשר דברת אעשה, ועי' בגמ' ברכות ז' ע"א וברש"י שם, מ"מ כשהראה הקב"ה למשה רבינו גדולתו של רבי עקיבא [במנחות כ"ט ע"ב] אמר לפניו רבש"ע הראיתי תורתו הראתי שכרו, אמר לו חזור לאחורייך, חזר לאחוריו ראה ששוקלין צטרו במקולין. אמר לפניו רבש"ע זו תורה זו שכרה, א"ל שתוק, כך עלה במחשבה לפני, ע"כ. הרי משה רבינו אדון כל הנביאים והודיעו הקב"ה סוד לדיק ורע לו, אעפ"כ נתקשה במיתת ר"ע, והתשובה היא כך עלה במחשבה לפני. ומעתה האין לא ירא אדם בזמנינו לומר סברות וטעמים בתשפוכת דם הצדיקים ותמנית דמם בעיניי קשים, ואחם עמם כל יוצאי חלציהם וכלל כנסת ישראל יותר משש מליון נפשות. בודאי התשובה היא כך עלה במחשבה לפני. ובאמת לא מלאני לצי לדבר בזה, אלא מפני החשש שדור הצא יאמרו כנ"ל מקתמא הדור החורבן היו אשמים בחורבנם, דלא עבד הקב"ה דינא בלא דינא, והגיע אלהים במשפט צמידת הדין עונשם בשלימות, מוכרח אני לברר דאין כן. וכתבתי בסימנים הצאים כמה מהלכים בזה לענ"ד, באיזה פרשה להכניס פרשת השואה, אם בחטאי דורות הראשונים, או להשלמת צירורים שונים על ידי נסיונות, או שהוא חלק מהגלות, כמו דהי' השמדות בימי הראשונים כמו שיתבאר. אכן להבין בסברא בשכלינו בזה"ו, נראה דא"א לנו להבין את זאת, אבל לעמיד יתברר בטוב טעם כי לך ה' הצדקה, אבל זה ברור לי כי לא באשמת דור השואה אירע להם זה ההשמדה.